

Право на соціальне забезпечення як одне з найважливіших соціальних прав людини

УДК 349.3

Актуальність теми. Одне з природжених прав людини, яке відносять до соціальних прав, визначене та закріплене у національних та міжнародних нормативно-правових актах — це право на соціальне забезпечення. Так, у ст. 46 Конституції України встановлено, що кожна людина має право на соціальний захист, у тому числі й на соціальне забезпечення. Суттю гарантій цього є те, що держава в тій чи іншій формі повинна задовольняти потреби людей, якщо вони не спроможні забезпечити своє існування. Ця сфера діяльності кожної держави має велике значення для створення гідного рівня життя населення. І саме тому необхідно створити належне правове регулювання даної галузі права для максимального задоволення постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб громадян, послідовне підвищення добробуту усього населення та зниження соціальної нерівності тощо.

Відповідно **метою статті** є визначення сутності поняття "соціальне забезпечення" та його місця у системі соціальних прав людини, аналіз норм чинного пенсійного законодавства.

Ступінь наукової розробки проблеми. Даною проблемою займається велика кількість науковців. Серед них відомі українські (Н. Б. Болотіна, В. Я. Бурак, Т. З. Гарасимів, Р. І. Кондратьєв, М. М. Папієв, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилишко, С. М. Синчук, І. М. Сирота, І. С. Ярошенко) і російські (В. С. Андреев, К. С. Батшина, А. Д. Зайкін, М. Л. Захаров, Р. І. Иванова, Є. Г. Тучкова) вчені. Деякі проблеми пенсійного забезпечення досліджувались у кандидатських дисертаціях В. М. Андріїва, Б. І. Сташківа, Б. С. Стичинського.

Вклад основного матеріалу. Основні права та свободи людини й громадянина поділяються на особисті, політичні, економічні, соціальні та культурні. Соціальні права — це можливості людини забезпечити собі та своїм рідним нормальне існування в суспільстві. За Конституцією України до них належить велика кількість різноманітних прав (зокрема, право на працю (ст. 43), на страйк (ст. 44), на відпочинок (ст. 45), на житло (ст. 47), на достатній життєвий рівень (ст. 48), на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування (ст. 49), та інші). Важливе місце серед них займає право на соціальний захист (ст. 46).

Складовою системи соціального захисту є право на соціальне забезпечення. Воно виконує функцію накопичення та розподілу коштів, призначених для соціальної допомоги, виплат по соціальному страхуванню та ін. У сучасних соціально-економічних умовах реалізація права на соціальне забезпечення, яке займає одне з центральних місць серед соціально конституційних прав, одночасно є й найбільш проблематичним. Це пояснюється тим, що воно стосується найбільш незахищеної частини населення України. Тому роз'язання цієї проблеми допоможе кожному громадянину вільно розвиватися, реалізовувати свої здібності, одержувати належний дохід, поліпшувати добробут, досягненню рівності й соціальної справедливості [2, с. 19-20].

Найбільш загальним визначенням поняття "соціальне забезпечення" є надання будь-яких видів допомоги, необхідних матеріальних благ громадянам для належного існування з боку держави.

У міжнародній практиці розуміння терміну "соціальне забезпечення" ґрунтується на спеціалізованих нормах міжнародного права. Норми про соціальне забезпечення

людей вперше були відображені у цілях Міжнародної організації праці (МОП) у її Статуті, який був прийнятий у 1919 році. Серед них, наприклад, були: виплата пенсій у старості та через інвалідність; забезпечення їжею і житлом; надання можливостей для відпочинку тощо [13].

Наступним кроком стала Загальна декларація прав людини (ООН, 1948 р.), яка на всесвітньому рівні проголосила основні соціальні права: право на соціальне забезпечення (ст.22), гідний рівень життя, медичний догляд, соціальне обслуговування, захист материнства і дитинства (ст.25). А вже міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ООН, 1966 р.) закріпив зобов'язання держав визнавати право кожної людини на соціальне забезпечення [8].

Ще одним із джерел міжнародного права є конвенція МОП "Про мінімальні норми соціального забезпечення" (1952 р.). Згідно з якою до сфери соціального забезпечення належить медична допомога, допомоги в разі хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва або професійного захворювання, інвалідності, втрати годувальника, по вагітності та пологах, сімейні допомоги [11].

Найбільш досконалим міжнародним документом з проблеми вищезгаданого права вважається Європейська соціальна хартія (1961 р.). Вона містить права в галузі соціального забезпечення, які поділено на дві групи: права громадян, які працюють і мають право на відповідний соціальний захист і забезпечення в разі втрати заробітку внаслідок настання соціального ризику; права непрацюючих громадян, котрі не мають засобів до існування й отримують соціальну допомогу в розмірі прожиткового мінімуму [7].

Серед інших важливих нормативних документів слід назвати Європейський кодекс соціального забезпечення (1964 р.), у якому вказано обсяги й зміст різних видів допомоги; норми, яким мають відповідати періодичні грошові виплати [6].

В науковій літературі існують декілька варіантів визначення поняття "соціальне забезпечення". Зокрема, воно розглядається як:

- предмет соціальної політики, самостійна функція держави;
- форма розподілу, що гарантує громадянам нормальний рівень життєвого та культурного стандарту понад винагороду за працю з настанням старості, втрати працездатності чи годувальника [10, с. 22];
- система матеріального забезпечення і обслуговування громадян за віком, через хворобу, інвалідність, безробіття, на випадок втрати годувальника, виховання дітей та в інших випадках, передбачених законодавством [1, с. 7];
- спосіб розподілу частки валового внутрішнього продукту шляхом надання громадянам матеріальних благ з метою вирівнювання їхніх особистих доходів у разі настання соціальних ризиків за рахунок засобів цільових фінансових джерел в обсязі та на умовах, встановлених державою для підтримання їх повноцінного соціального статусу [9, с. 15].

Отже, соціальне забезпечення трактується досить неоднозначно. Його називають як формою, системою, так і способом розподілу матеріальних благ. Очевидно, що такий неоднозначний підхід до визначення сутності одного й того ж поняття не може вважатися прийнятним для його характеристики як об'єкта правового регулювання. На нашу думку, більш правильним є визначення поняття "соціального забезпечення" Н. Б. Болотіної, яка, як і більшість сучасних науковців, визначає його як "організаційно-правову діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального утримання, обслуговування, надання медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та (або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців" [3, с. 38].

Такий підхід ми приймаємо за основу дослідження, оскільки держава є невід'ємним учасником цих суспільних відносин та гарантом соціальних прав громадян. Крім того, держава, спрямовує цю діяльність на забезпечення даних прав суб'єктів соціального забезпечення — громадян, які в силу об'єктивних обставин втратили роботу, здоров'я, працездатність, а разом і засоби до існування та не можуть себе матеріально забезпечити. Тому, коли розглядати соціальне забезпечення як суспільне явище, то необхідно виходити з того, що це є певний вид суспільних відносин, які передбачають наявність взаємних прав і обов'язків суб'єктів. Дані юридичні обов'язки покладені на чітко визначених суб'єктів – відповідні державні органи, органи місцевого самоврядування, органи праці та соціального захисту населення, органи Пенсійного фонду України, соціальні страхові фонди тощо. Якщо носій суб'єктивного права завжди має вибір – діяти певним чином чи утриматися від дій, то зобов'язана особа не має права вибору. Невиконання або неналежне виконання юридичного обов'язку тягне за собою заходи державного примусу [4, с. 17].

Чинне законодавство передбачає, що соціальне забезпечення включає в себе пенсійне забезпечення, забезпечення грошовими допомогами, надання пільг, компенсацій, натуральних допомог та соціальних послуг у спеціально створених для цього соціальних закладах. Поза сферою соціального забезпечення залишаються інші види соціального захисту: медична допомога і медичне страхування, соціальне житло, екологічна безпека, обов'язкова освіта, соціальне партнерство тощо. Для кожного виду соціального забезпечення надається перелік осіб, які мають на нього право; умови, за яких особа може реалізувати це право; розмір і терміни виплати; порядок надання того чи іншого виду соціального забезпечення. Одночасно слід зазначити, що у реальному житті людина немає право на всі види соціального забезпечення одночасно, а на якийсь один.

Забезпечують фактичну реалізацію та надійний захист права на соціальне забезпечення різноманітні умови і засоби. До них належать матеріальні (соціальна спрямованість економіки, економічна багатоманітність, державні й приватні фонди соціального страхування), політичні (розподіл влади, політичний плюралізм, виборча система), ідеологічні (демократична суспільна думка, необхідний освітній рівень, доступ до інформації), правові (демократичне, соціальне законодавство, конституційно-судовий, судовий, адміністративний та міжнародно-правовий захист) [14, с. 24].

Однак сьогодні, з одного боку, організація соціального забезпечення має більші можливості, ніж раніше, а з іншого – ця діяльність повсякчасно ускладнюється, особливо через старе мислення, яке залишилося у наших службовців від командно-адміністративної системи. Беручи під захист громадян, треба мати на увазі, що будь-яка соціальна акція повинна керуватися інтересами не тільки державотворення, як цього вимагає сучасний політичний момент, а й інтересами людини.

Нерідко, коли мова йде про соціальне забезпечення населення, його зводять лише до підтримки знедолених, пристарілих та сиріт. Однак соціального забезпечення потребують усі верстви населення, щоб безпосередньо реалізувати свої природні, професійні та інші можливості. Держава повинна стояти на сторожі інтересів людей, дбати про їх добробут, який вимірюється багатьма компонентами, а не тільки кількістю матеріальних благ. Система соціального забезпечення повинна бути адаптована до ринкових відносин, орієнтована на труднощі кризової економіки та складну політичну ситуацію в країні [5, с. 9].

Аналіз міжнародно-правових норм, національного законодавства та соціальної політики України дає можливість визначити основні напрями розвитку соціального забезпечення в країні: розробка й запровадження різноманітних програм соціальних допомог і універсальних систем соціального забезпечення; поліпшення системи

загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; розробка соціальних стандартів, у тому числі критеріїв достатнього рівня життя та визначення шляхів його підвищення; створення системи, яка б гарантовано забезпечувала надання допомог та пільг. Такий підхід дозволить максимально враховувати всі категорії громадян, які потребують такої допомоги, тобто все населення України [12, с. 21-22].

Забезпечення цього права здійснюється як в Україні, так і за кордоном за допомогою окремої галузі права – права соціального забезпечення.

Висновок. Таким чином, одним з найважливіших соціальних прав є право на соціальне забезпечення, яке є визнане й гарантоване державою і міжнародним співтовариством можливості людини задовольняти на прожитковому рівні свої фізіологічні та духовні потреби. Це право не може бути відчужене, відібране, обмежене чи подароване. Воно належить кожному з моменту народження і до смерті. Держава визнає його шляхом фіксації в Конституції та поточному законодавстві.

1. Батшин К. С. Право социального обеспечения. Общая часть: Учебное пособие / К. С. Батшин – М., 1998. – С. 7.
2. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / М. Д. Бойко. – К.: "Олан", 2004. – 312 с.
3. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // Право України. – 2000. – № 4. – С. 38.
4. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальний захист в Україні / Н. Б. Болотіна – К.: Знання, 2010. – 108 с.
5. Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України / Т. З. Гарасимів – Дрогобич. – 2004 – 240 с.
6. Європейський кодекс соціального забезпечення від 16 квітня 1964 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/tpart17/isx17297.htm>
7. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 51.
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
9. Захаров М. Л. Право социального обеспечения России: Учебник. / М. Л. Захаров, Е. Г. Тучкова – М.:Изд-во БЕК – 2001. – С. 15.
10. Иванова Р. И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р. И. Иванова – М., 1986. – С. 22.
11. Конвенція МОП "Про мінімальні норми соціального забезпечення" (1952 р.) // Міжнародне законодавство про охорону праці: в 3-х т. – К.: Основа. – 1997. – т.3.
12. Прилипко С. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник / С. М. Прилипко, І. С. Ярошенко – Харків. – 2009. – 434 с.
13. Статут Міжнародної організації праці (МОП) від 28 червня 1919 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>
14. Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: Навч.посіб. / Б. І. Сташків – К.: Знання, 2005.– 405 с.

Матвієнко Є. П. **Право на соціальне забезпечення як одне з найважливіших соціальних прав людини**

У статті розглянуто сутність поняття "соціальне забезпечення", яке є одним із конституційних прав людини, що забезпечується не тільки заходами держави як основного соціального гаранта, але й створенням спеціальної мережі соціального страхування з метою мобілізації коштів (страхових внесків) роботодавців, найманих осіб для забезпечення гарантій соціального захисту громадян.

Ключові слова: право соціального забезпечення, соціальні права, соціальний захист, забезпечення добробуту населення.

Матвиенко Е.П. **Право на социальное обеспечение как одно из самых важных социальных прав человека**

В статье рассмотрена сущность понятия "социальное обеспечение", которое является одним из конституционных прав человека, которое обеспечивается не только мероприятиями государства как основного социального гаранта, но и созданием специальной сети социального страхования с целью мобилизации средств (страховых взносов) работодателей, наемных лиц для обеспечения гарантий социальной защиты граждан.

Ключевые слова: право социального обеспечения, социальные права, социальная защита, обеспечение благосостояния населения.

Matviienko Ye.P. **The right for social security as one of the most important from social human rights**

Essence of concept "social security", which is one of constitutional human rights, which is provided by not only the measures of the state as a basic social guarantor, but also creation of the special network of social security with the purpose of mobilization of money (insurance payments) of employers, hired persons for providing of guarantees of social defence of citizens, is considered in the article.

Keywords: right for social security, social rights, social defence, providing of welfare of population.